STELA SPÂNU

Institutul de Filologie
(Chişinău)

GRAIURILE DIN SUD-ESTUL UCRAINEI. STUDIU FONETIC

Abstract

The research takes under consideration the south-eastern Ukrainian dialectal speech. The investigation focuses on description of phonetic peculiarities of the dialectal speech highlighting the reference to the place they occupy in the Daco-Romanian dialectal structure.

Keywords: dialectal area, isogloss, speache, linguistic atlas.

Dialectologia românească dispune de valoroase studii, consacrate structurii dialectale a dacoromânei, respectiv unor grupuri aparte de graiuri româneşti. Aria unor cercetări fundamentale include şi vorbirea dialectală de la est şi nord de Prut. Totuşi până în prezent, nu au fost elaborate lucrări destinate, în special, graiurilor româneşti din sud-estul Ucrainei. Or, acestea atrag atenţia dialectologilor prin faptul că sunt vorbite într-un mediu alogen, izolat de arealul dacoromân, păstrând unele faze mai vechi de evoluţie a limbii, fiind totodată puternic înrâurite de limbile ucraineană şi rusă.

Prezenta investigaţie asupra graiurilor româneşti din sud-estul Ucrainei a fost efectuată în baza materialului faptic excerptat din *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM) şi a textelor dialectale. Amintim că reţeaua punctelor anchetate pentru ALM, pe linia Kirovograd – Nikolaev – Zaporojie – Dnepropetrovsk – Donețk – Luganscк, include localităţile Sirovo (pct. 34), Bolşaia Serbulovka (pct. 48), Dunaevka (pct. 112), Novo-Grigorievka (pct. 165), Bairak (pct. 190), Alexandrovka (pct. 210), Novoignatievka pct. 225), Troiţkoie (pct. 226), Novoucrainka (pct. 229), Martonoşa (pct. 231), Gruzskoe (pct. 232), Subbotţi (pct. 233), Dikovka (pct. 234), Voloşskoie (pct. 235).

Pentru început propunem o scurtă prezentare a trecutului istoric al enclavelor româneşti din sud-estul Ucrainei, pentru a putea mai apoi conştientiza şi interpreta faptele de limbă, specifice ariei menţionate.

Kirovograd este o regiune situată la est de Bug, cu centrul administrativ în oraşul Kirovograd. Structura etnică este dominată de ucraineni, dar există mai multe localităţi, unde până în prezent etnicii români sunt majoritari. În urma unor migraţii din sec. XVIII a populaţiei române (în mare parte colonii agricole) mai spre est au fost întemeiate mai multe sate româneşti: Novoucrainka (pct. 229), Gruzskoie (pct. 232), Subotţi (pct. 233), Dikovka (pct. 234) [Lozovanu et alii: 112]. Satul Martonoşa (pct. 231), cu o populaţie preponderent românească, este aşezat în zona de stepă, fiind atestat documentar din 1761-1762, sub denumirea Osma [TDG: XXIV]. În anii 1924-1925, circa 50 de familii au părăsit satele Şerbani, Mărculeasa, Rakova şi s-au aşezat

BDD-A6832 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

la zece km nord-est, pe malul Ielaniței, întemeind pe locurile unde au fost împroprietăriți satul Novoukrainka (pct. 229), la doi km. de Mărkuleasa (Malinovka) [Golopenția: 154].

Regiunea Nikolaev reprezintă un areal vechi de populație românească, cunoscută de peste 250 de ani şi stabilită în numeroase localități, atât la vest, cât şi la est de râul Bug [Lozovanu et alii: 112]. Anton Golopenția susține că numărul satelor şi situația generală a acestei regiuni a Ucrainei impun presupunerea că avem de-a face cu efectele acțiunii de colonizare, întreprinse de statul rus. În particular, localitatea Novo-Grigorievka (pct. 165) a fost întemeiată în a doua jumătate a sec. XVIII de elemente româneşti din Moldova şi Dobrogea, între care şi careva familii de bulgari. Se afirmă că, în această perioadă, Grigore Potemkin face un plan de urbanizare a satului, rămas nerealizat, şi-i schimbă în acelaşi timp numele după prenumele său, deşi denumirea românească (Târgul Frumos) nu se pierde [Golopenția: 143]. Referindu-se la satele cu majoritate sau cu procente egale de moldoveni şi ucraineni, printre care se înscrie localitatea Alexandrovka (pct. 210), acelaşi cercetător susține că sunt sate înființate după venirea în Rusia a lui Dimitrie Cantemir cu mii de moldoveni, care au avut privilegii aproape egale cu acele ale cazacilor şi ale satelor cu slobozeni [Golopenția: 202]. Din studiul lansat on-line *Sate şi oraşe ale Ucrainei* aflăm că localitatea Serbulovka a fost fondată la începutul sec. XIX de către moldoveni, iar începând cu 1868 ea îşi schimbă numele în Bolşaia Serbulovka (Великосербулівка) (pct. 48).

Regiunea Dnepropetrovsk este situată in partea de sud-est a Ucrainei, pe malurile Niprului. Dialectologul chişinăuian Vasile Pavel susține că prin părțile oraşului Dnepropetrovsk au fost timpuri când limba română se bucura de anumite drepturi, când preoții slujeau în limba localnicilor, căci arhiepiscop al Ekaterinoslavului a fost Gavriil Bănulescu Bodoni (1746-1821), transilvănean de la Bistrița-Năsăud, ajuns mai târziu mitropolit al Kievului şi apoi al Basarabiei [Pavel 2000: 128]. Localitatea Voloşskoie (pct. 235) din această regiune este o colonie românească din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, la început fără străini, la 1927 încă români în majoritate, azi în minoritate [Golopenția: 79]. Academicianul V. F. Şişmariov afirma că localitatea vizată a fost înființată în 1770-1771, fiind populată de „urmaşii volohilor", „capturați" ca robi de tătari „la zidurile Oceakovului". În 1793, la Voloşskoie, a mai venit şi un grup de munteni [Pavel 1998: 63].

Regiunea Donețk este situată în zona de stepă. Istoric vorbind, „provincia" este o parte importantă a regiunii Donbas. Satele moldoveneşti din regiune nu sunt aşezări tinere, ivite în cursul industrializării, ci aşezări vechi, întemeiate toate pe la mijlocul secolului al XVIII-lea [Golopenția: 128]. Nemulțumiți de colectivizare, mulți moldoveni s-au strămutat din regiunile agricole, şi anume din aşezările de pe malul stâng al Bugului şi din jurul Kirovogradului. Ei au preferat centrele din est ale Donbasului. Un băştinaş din localitatea Novoignatievka (pct. 225), întemeiată la 1778, afirma că satul lor de origine, din Basarabia, s-a numit Dubovca. De acolo au plecat la început două sute de gospodari. Aceştia s-au aşezat în Ucraina, în diferite locuri, formând comunități separate. Localitatea Bairak (pct. 190) reprezenta o colonie anterioară anului 1780, la început doar românească, apoi devenită mixtă [Golopenția: 84].

Regiunea Lugansk este situată în partea de est a Ucrainei, în zona de stepă. Localitatea Troițkoie (pct. 226), din regiune, a fost întemeiată de trei frați, de unde şi numele de Troițk, în 1778, cam în aceeaşi vreme ca şi satele moldoveneşti de la nord. La început a fost sat moldovenesc, ucrainenii venind în prima jumătate a secolului al XIX-lea [Golopenția: 154].

BDD-A6832 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

Ţinutul Zaporojie este plasat în partea de sud-est a Ucrainei, cu centrul administrativ în oraşul Zaporojie. Localitatea Dunaevka (pct. 112) reprezintă o colonie întemeiată în anii 1868-1869 de românii proveniţi din circa trei judeţe din Basarabia de sud [Golopenţia: 81].

Nu doar istoricul localităţilor româneşti din sud-estul Ucrainei i-a preocupat pe cercetători. Graiurile moldoveneşti în enclavele de est au constituit obiectul de cercetare al lingviştilor români. Astfel, în 1957-1965, acestea au fost investigate la faţa locului de dialectologii de la Chişinău, în vederea alcătuirii ALM/ALRR.Bas., avându-i autori pe V. Comarnițchi, V. Melnic, V. Pavel, R. Udler ş.a. Cercetări toponimice privind localităţile româneşti din sud-estul Ucrainei au fost efectuate de lingviştii Anatol Eremia şi Viorica Răileanu. Cercetări de teren mai recente asupra graiurilor româneşti din ariile laterale şi izolate au fost realizate în perioada 1991-1998 de echipa Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe (Institutul de Fonetică şi Dialectologie „Al. Rosetti", Bucureşti) şi Vasile Pavel (Institutul de Filologie al AŞM, Chişinău). Unele rezultate ale anchetelor dialectale au fost prezentate în volumele *Graiuri româneşti din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei şi nordul Maramureşului. Texte dialectale şi Glosar*, Bucureşti, 2000 şi *Cercetări asupra graiurilor româneşti de peste hotare*, Bucureşti, 2000. Sunt în curs de publicare alte două volume de texte şi glosar privind situaţia actuală a graiurilor româneşti de la est de Bug, de pe cursul inferior al Niprului, din Donbas şi Caucaz. În opinia aceloraşi autori, motivul invocat pentru continuarea cercetărilor dialectale de teren din ariile laterale şi izolate, precum sunt cele de peste hotarele de nord şi de est, îl constituie „pericolul real" al dispariţiei acestor graiuri în urma politicii de deznaţionalizare, dusă decenii de-a rândul şi chiar secole de către statul în care, date fiind împrejurările istorice, comunităţile româneşti au fost nevoite să evolueze. Totodată, studierea graiurilor româneşti din mediile alogene menţionate reprezintă o sursă de fapte lingvistice inedite, de importanţă deosebită pentru dialectologia sincronică şi istorică românească, pentru istoria limbii române şi pentru romanistică [Marin et alii: IX].

Despre destinul limbii române în mediul aloglot de est scrie V. Pavel în studiul *Graiurile româneşti de pe cursul inferior al Niprului, din Donbas şi Caucaz*. Autorul afirmă că „numărul vorbitorilor de limbă română a scăzut în mod vertiginos. Procesul de deznaţionalizare este foarte avansat. Propriu-zis, copiii, tinerii şi persoanele de vârsta a doua, cu mici excepţii, nu mai vorbesc româneşte, ci ruseşte şi/sau ucraineşte. Pe tot parcursul dezvoltării lor în „zonele paraşutare", graiurile descrise au fost private de imboldul normelor limbii literare. Doar în anii '30 în unele sate (Novoignatievka, Moldovanskoie) au funcţionat şcoli cu predare în *limba moldovenească*" [Pavel 1998: 63].

Prin urmare, interesul nostru pentru graiurile româneşti din sud-estul Ucrainei este suscitat de tendinţa descreşterii numărului de vorbitori ai limbii române, respectiv a utilizării tot mai reduse a acesteia în viaţa cotidiană, de păstrarea unor fapte vechi de limbă la toate nivelurile limbii, dar şi de influenţa limbilor ucraineană şi rusă asupra graiurilor propuse cercetării.

În contextul celor afirmate, ne propunem să investigăm vorbirea dialectală din aria vizată, pe compartimente ale limbii. Atenţia va fi axată atât pe trăsăturile fonetice, morfologice şi sintactice, specifice ariei cercetate, cât şi pe particularităţile comune cu graiurile moldoveneşti din „metropolă", care ar permite identificarea statutului acestor graiuri în cadrul dacoromânei. În articolul de faţă vom prezenta specificul fonetic al graiurilor româneşti din sud-estul Ucrainei.

BDD-A6832 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

Vocalismul
Vocala *a*

Izolat, în graiurile moldoveneşti din sud-estul Ucrainei, vocala nelabială, deschisă *a*, la început de cuvânt, în poziţie medială, precum şi în tema unor verbe la indicativ prezent sau conjunctiv a rămas intactă: *aţ* (pl.) (pct. 190, 225, 226, 229, 231, 233, 234), *ápăr* (pct. 48, 112, 165, 190, 210, 225, 229, 235), *ar* (pct. 34, 112, 165, 190, 225, 234); pe alocuri *a* a trecut la *ă*: *ăţ* (pct. 34, 48, 112, 165, 210, 232), *ắpăr* (pct. 34, 232-234), *ăr* (pct. 48, 210, 229, 233, 234) – ALM, h. 5-7. În opinia lui Vladimir Zagaevschi, „metafonia" *a* > *ă* nu este atât de veche, formele de plural fără flexie internă menţinându-se în graiurile moldoveneşti până în sec. XVII-XVIII [Purice et alii: 44].

Ca urmare a rostirii dure a consoanelor *j*, *ş*, mediala *a,* în poziţie accentuată, se pronunţă mai închis: *şắrpi, şắpti, jắli, şă* (ALM, h. 18-21). Referindu-ne la istoricul acestui fenomen, constatăm că prepalatalele *j, ş* moi sunt singurele foneme atestate în textele vechi din Moldova şi Ţara Românească, datate cu sec. XV. Un veac mai târziu, graiurile sudice cunosc rostirile moi şi dure ale consoanelor menţionate, pe când în Moldova ele sunt durificate doar după 1600 [Gheţie 1994: 104], unde până în prezent circumscriu arii largi.

Harta lingvistică a termenului *aşa* şi textele dialectale înregistrează în graiurile moldoveneşti variantele fonetice *aşa, aşą, aşă*. În vorbirea dialectală din sud-estul Ucrainei aria dominantă aparţine formelor mai vechi *aşą, aşa*:

cum ş-atúnsa/ ąşą ş-aşá ş-amú (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 167); *cása sî fáši aşá* (TD, I/2, p. 182, pct. 235); *pirohí c*^{u}*o̯áši̯m şî di t*^{u}*o̯áti/ aşá - vârtúti/ plaší̯nti/ pirohí* (TD, I/2, p. 182, pct. 235); *când aş ‿şti* ^{i}*eu̯/ c-ar hi aşá/ da* ^{i}*eu̯ cápu ţ-aş luá* (TD, I/2, p. 185, pct. 235); *aşą/ nor̯ádeļe o‿mblát* (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 170); *aşá* (ALM; h. 22).

Fonetismul *aşą*, conservat în aria cercetată, reprezintă una din fazele de evoluţie a cuvântului *aşa*, înregistrată frecvent de textele vechi, datate cu sec. XVII-XVIII:

Şi s-au făcut aşea [Biblia: 41]. *El nu uită binele şi mila lui Bator Jicmontu, frăţâne-său, carele l-au agiutorit împotriva turcilor, şi precum au fostu în bună megieşie, aşea şi acmu cu Bator Andriiaş* (N. Costin). *N-ar hi sosind în Vavilon aşea-n pripă, într-o mică de vreame* (Dosoftei). *Aşe le-u dat turcii năvala, ca o noajă de lupi într-o turmă de oi* (Neculce). *Scrisorile, precum a celui bun, aşé a celui rău sfat, iască şi strămurare sint* (Cantemir) [Costinescu et alii: 181, 185, 204, 273].

În localitatea Martonoşa din reg. Kirovograd, alături de forma veche *aşą*, notăm prezenţa fonetismului dialectal *aşă,* specific graiurilor moldoveneşti:

[...] când d̯amú sî gatésc g̑inişór/ púu̯ pi másî aşắ/ pun níşti pirij^{u}*o̯áši/ púu̯ lápti ácru pi másî* (TD, I/2, p. 168, pct. 231); *vátî dus*^{i}*ém/ şî d̯ará matéri-aşắ/s-kemá rúpcẹ* (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 167).

Vocala *ă*

Vocala finală neaccentuată *ă* > *î* în urma pronunţiei dure a consoanei ce o precede: *stíclî, urd̑ícî, úrdî, úmbrî, (sî)-njúrî, salátî, cásî, sî́mbătî, tíndî, îńcî, aníní, hl̯o̯ábî, gî́scî, tátî*

BDD-A6832 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

(ALM, h. 56, 62, 98, 99, 101, 110, 193, 194, 285, 309, 310, 391, 417, 424). Fenomenul este specific graiurilor moldoveneşti, extinzându-se şi asupra graiurilor munteneşti de răsărit. Acest transfer fonetic, în unele cazuri, are urmări în planul morfologiei prin neutralizarea opoziţiei de număr la unele substantive şi adjective feminine. Drept exemple ne pot servi dialectismele fonetice: *cásî, stíclî, nóuî* etc.

În poziţie neaccentuată *ă* > *a.* În unele cazuri avem de a face cu un *a* originar, păstrat şi nu provenit dintr-un *ă*: *barbát* (< lat. *barbatus*), *padúre* (< lat. *padule*), dar fenomenul poate fi cauzat şi de asimilarea vocalică din cadrul cuvintelor: *magár, marár, maşcát, papşói, batrîn, vadaʷói* (ALM, h. 147-150, 152, 154-156). În regiunea Zaporojie sunt notate formele păstrate intacte: *vădaʷói, pădúre, bătrîn*.

O frecvenţă sporită în graiurile cercetate o are vechiul fonetism *pomânt* (ALM, I, h. 153):

tʷokîla/ pári acolió/ d-acoló tʷokîla/ şápui săcám/ fănínă/ pomîn‿dî‿aşăla/ şi punʲém pi tʷokîla/ tó deasúpra/ ş-o-nsămnám (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 165); *pomîn‿mulţ ‿tâneá* (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 171).

Dialectismul fonetic *pomânt* avea o circulaţie largă în trecut. Vl. Zagaevschi, în unul din interviurile sale, relata că în anii de studenţie, răscolind dosare de arhivă, a dat de multe cereri ale basarabenilor, adresate autorităţilor ţariste, să le permită colonizarea în locuri cu „pomânt dişărt” (adică pământ liber) din Ural, Extremul Orient (Dalnii Vostok), unde mai târziu au întemeiat sate moldoveneşti [Zagaevschii 2008: 1]. Forma învechită *pomânt* am înregistrat-o şi într-un articol din ziarul „Plugarul Roşu” din 7 mai 1926 (nr. 104): „Dar toati au şî sfârşâtu lor. Noi credim, cî şiasu di răsplatî sî aprochii pintru fiicari chicăturî di sânji vărsatî di ii pi *pomântu* noroadelor subjugaţi”. Despre vechea expresie sintetică, care exprimă o situaţie neobişnuită, *cât îi lumea şi pomântul*, relatează Maria Ciornei în studiul său *Câteva consideraţii privind legea fundamentală a comodităţii în vorbire – factor important în evoluţia şi continuitatea limbii dacoromâne* [Maria Ciornei: 1].

Vocala *e*

E, în poziţie medială, se reduce la *i*: *fîcór* < *fecior, tʲiátru* < *teatru* (ALM, h. 126, 291). Fenomenul are o vechime mare în limbă, fiind atestat, în special, în Moldova sec. XIII-XV, fiind difuzat dinspre nord spre sud [Gheţie 1994: 75]. Din textele vechi moldoveneşti am excerptat unele exemple, în care acest fenomen este prezent:

Avea un priietin musaip împărătescu (Neculce). *Muştile muşini într-înşii să facă* (Dosoftei) [Costinescu et alii: 194, 195].

E, la sfârşit de cuvânt, se pronunţă închis: *fráti* < *frate, iépuri* < *iepure, héri* < *fiere, húlpi* < *vulpe, lápti* < *lapte*, *noápti* < *noapte, frúnti* < *frunte, gíneri* < *ginere, pintilíi* < *pintilie, urétʲi* < *ureche, cléşti* < *cleşte, vasîli* < *Vasile* (ALM, h. 184-186, 281, 287, 288, 379, 289, 292, 303, 315, 427). Fenomenul este bine reprezentat în documentele moldoveneşti, scrise după 1600, şi mai rar este semnalat în Ţara Românească. În prezent, atestăm închiderea lui *e* final la *i* în Moldova, estul Munteniei, în Dobrogea, vestul Transilvaniei, sud-estul Banatului şi în Oltenia de apus [Gheţie 1975: 109].

Vocala *e*, în poziţie accentuată şi neaccentuată, evoluează la *ă*, în urma pronunţiei dure a consoanelor *ş, s, z, ţ, j: slujăsc, tuşăsc*, *sămn, săti, îsăd, şăd, dăsi, îţăl, zăstri, ţăz,*

BDD-A6832 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

bisắricî, sănín (ALM, h. 35, 33, 25, 51, 26, 32, 52, 30, 28, 29, 141, 408). Se presupune că fenomenul a avut loc, inițial, în poziție tare, ulterior durificarea s-a produs în cuvintele în care *e* se găsea în poziție moale: *rắpidi, rắ̂si*, *mărg* (ALM, h. 36, 37, 45). Actualmente fenomenul este general în graiurile moldovenești, fiind datat cu a doua jumătate a sec. XVI:

Cu mila lui Dumnezeu eu, diaconul Coresi, deacă văzui că mai toate limbile au cuvântul lu Dumnezeu în limba (lor), numai noi rumânii n-avem, şi Hristos zise, Matei 109, „cine citeşte să înțăleagă” (Diaconul Coresi. Psaltirea de la 1577). *Ce folos e lor, deacă popa grăieşte în limba străină rumânilor, sârbeşte, de nu înțăleg, sau pre altă limbă ce nu vor înțăleage ascultătorii* (Diaconul Coresi).

Prin asimilare vocalică putem justifica fenomenul deschiderii medialei neaccentuate *e* la *a* în cuvintele: *sacárî, spariós, cárpan, gálban* (ALM, h. 113, 119, 121, 123). În cazul fonetismelor *nacáz* (< sl. *nakazŭ)*, *paréti* (< lat. *paries, -tis*) notăm conservarea lui *a* etimologic (ALM, h. 116, 120, 125). Fenomenul descris este semnalat şi în ariile laterale moldovenești din nord-estul Republicii Moldova, din regiunile Cernăuți şi Ismail.

E, în poziție neaccentuată, se diftonghează: *guler* > *gúl̯iar* (pct. 34, 48, 165, 226, 229, 231-235), *nepot* > *n̯iapót* (pct. 229, 231, 233, 235), *nevastă* > *n̯iavástî* (pct. 34, 48, 229, 231-235), *ceva* > *ș̂i̯avái̯* (pct. 34, 48, 165, 229, 231, 232). Fenomenul este specific şi graiurilor laterale din nord-estul Republicii Moldova. Izolat, *e* rămâne intact: *gúler* (pct. 112, 190, 225), *nepót* (pct. 34, 112, 232, 234), *nevástă* (pct. 165, 210), *ș̂evá* (pct. 112)/ *ș̂evái̯* (pct. 210, 233, 234). Coexistența formelor diftongate şi a celor rămase intacte a fost notată în pct. 225 (*nepót/ n̯iapót*), în pct. 112, 225, 226 (*nevástă / n̯iavástî*) şi în pct. 190, 225 (*ș̂evá/ ș̂i̯avái̯*) – ALM, h. 128-130, 132.

Fenomenul diftongării lui *e* în poziție neaccentuată este vechi în limbă, fiind notat începând cu a doua jumătate a sec. XVI:

Meccit turcesc a să zidi sau besearică în geamie a să preface până la vreamile noastre n-am văzut (Cantemir). *N-ar hi sosind în Vavilon aşea-n pripă, într-o mică de vream* (Dosoftei). *Fără veaste au năbuşit asupra schythilor* (Cantemir). *De nu ne vom îndrepta din leage, ... mai ocăiți de noi altul nu poate hi* (Varlaam) [Costinescu et alii: 180, 185, 197, 208].

E > *u* în cuvintele *femeie, pentru* (ALM, h. 127, 42). *U* din fonetismul *fumé̯i* provine dintr-un *o* aton (*fo̯mé̯i*), ambele forme având o circulație extinsă în Moldova istorică. *U* din *puntru* este rezultat al asimilării vocalice:

da sára sî gra̯madẹ́á fo câtivái̯ fo̯mé̯i şî torsî̯é (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 166).

Vocala *u*

Cel mai răspândit fenomen în legătură cu vocala *u* este revenirea lui la etimologicul *o,* trăsătură caracteristică graiurilor moldovenești: *porónʒcî* (din *porunci* < sl. *porončiti*), *sapón* (< lat. *saponem*), *fodúl'* (< tc. *fodul*) – ALM, h. 102, 106, 177. Varianta *porónʒcî* este consemnată de Ion Gheție în Moldova (după 1600) şi, sporadic, în nordul Transilvaniei (în sec. al XVIII-lea) [Gheție 1975: 118].

În continuare vom prezenta câteva exemple excerptate din opera cărturarilor români ai sec XVII, în care este prezentă varianta analizată:

BDD-A6832 © 2012 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

Ieşise poroncă de la împăratul, la baltagibaş, de i-au călcat casele până în trii ori, cercându-l (Costin). *Poronca şi învăţătura Domnului ... călcând şi stropşind* (Cantemir) [Costinescu et alii: 64, 273].

Cuvintele *jură* (< lat. *iŭrare*), *jug* (< lat. *iŭgum*), *tutun* (< tc. *tütüni*), în toate graiurile moldoveneşti, respectiv în sud-estul Ucrainei, îşi păstrează formele etimologice: *ž̑úrî, ž̑ug*, *tʲutʲún* (ALM, h. 101, 103, 105).

Vocala *o*

Ca şi în limba veche, *o* la iniţială de cuvânt şi în poziţie medială se diftonghează: *óu̯ă* > *ᵘo̯áu̯î* (pct. 229, 231-234), *róu̯ă* > *rᵘo̯áu̯î* (pct. 34, 229, 231-234), *nóu̯ă* > *nᵘo̯áu̯î* (pct. 34, 48, 229, 231-234), *plóu̯ă* > *plᵘo̯áu̯ă* (pct. 229, 231-234). Fenomenul este explicat prin distribuţie cu alte vocale şi prin poziţia faţă de accent. El este notat şi în ariile laterale din nord-estul, nord-vestul Republicii Moldova şi regiunea Cernăuţi. Aceste variante specifice limbii vechi se mai întâlnesc în subdialectul bănăţean şi în unele graiuri din Transilvania, nord-vestul Bulgariei şi în toate localităţile din Ungaria [Marin et alii: 10]. Izolat, *o* rămâne a fi intact: *róu̯î* (pct. 190, 225-228, 235, 112), *nóu̯î* (pct. 165, 190, 210, 225-227, 235), *plóu̯î* (pct. 112, 165, 190, 210, 225-228) – ALM, h. 84, 94-96.

Din textele dialectale am excerptat mai multe exemple care confirmă prezenţa fenomenului diftongării lui *o* iniţial şi medial în graiurile cercetate:

puném zólnic di şă̆pti/ şî luám şă̆pti jâg̑iúţ/ da dácî-i pî̆nd̑î di ᵘopt, di nᵘo̯áu̯î/ ş-apúi adúsem statívili (TD, I/2, p. 166); *ⁱe stă álbî/ ş-o adúsim‿acásî/ sî usúcî/ ş-o‿ntíndem cu dᵘo̯áu̯î fumé̯i* (TD, I/2, p. 167); *aśéla li dă dᵘo̯áu̯ă lítri di horílcî* (TD, I/2, p. 169, pct. 231); *c-únu nu-i putⁱé̯// tréᵇ‿dᵘo̯áu̯î/ da* (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 166); *ş-apói mʲérž̑i ᵘómu cu rakíu̯/ cu vʸínu/ cu ŝę au̯/ şî dău̯ [...] la nᵘo̯áu̯î d̑íli* (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 172).

Notăm prezenţa diftongării lui *o* iniţial şi medial în texte vechi, datate cu sec. XVI-XVII:

Şi au numit Dumnezeu tăriia ceriu, şi au văzut Dumnezeu că easte bine, şi s-au făcut seara, şi s-au făcut dimineaţa, zioa doao [Biblia: 41]. *Au purces veziriul de la Stife cu toate oştile, făcând doao conace* (M. Costin). *Dusără doauă turtureale ... pominoc preutului* (Varlaam). *Şi-ntrebând ceasul când au răpăosat, aflară prisne atunce al noăle ceas* (Dosoftei) [Costinescu et alii: 113, 229, 241].

Vocala *o* este păstrată în cuvântul *toţi* (< lat. *totus*), fonetism conservat şi în graiurile laterale din sud-vestul şi nord-estul Republicii Moldova (ALM, h. 92). În restul masivului moldovenesc *o* > *ă*: *tăţ*.

În aria cercetată, vocala de deschidere mijlocie *o,* în unele cuvinte moştenite sau împrumutate, în urma disimilării vocalice, se pronunţă mai închis [*u*]: *fasúli, cucóş* (ALM, h. 87, 170). În cuvintele *tocmai, boboc* avem de a face cu un *u* originar: *túcma* (din sl. *tŭkŭma*), *bubóc* (din ngr. *bubúki*) (ALM, h. 89, 171). În prezent, acest fenomen s-a păstrat în ariile laterale şi izolate ale graiurilor moldoveneşti.

Fenomenul discutat catacterizează textele vechi, datate cu sec. XVI:

...de-am scos din psaltirea sârbească pre limba rumânească (Diaconul Coresi. *Psaltirea de la 1577*).

BDD-A6832 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

Vocala *i*

Analizând hărțile 59, 61-63, 65, 67, 143, 144 ale ALM, notăm trecerea în seria centrală *î* a vocalei palatale anterioare *i* după consoanele pronunțate dur *s, z, ț, ş, j, ḑ*: *sîtî, ḑâc, urḑîcî, cuțît, şînî, prăjînî, frásân, piţâgóį.* Acest fenomen caracterizează graiurile moldoveneşti, bănățene şi transilvănene.

Pentru diminutivul *puțintel* notăm fonetismul dialectal *puțuntél* (pct. 34, 112, 165, 224), rezultat al asimilării vocalice şi varianta *punțutél* (pct. 48, 231, 232), datorată epentezei (ALM, h. 64).

În cazul verbului *(a) intra* înregistrăm fonetismul etimologic *întrî*, care circumscrie arii largi în graiurile moldoveneşti, transilvănene şi bănățene:

într-îŋ cásî/ ia̯r^{i} *pi toț îį puu̯ dúpa másî/ îį hostésc* (TD, I/2, p. 169, p. 231); *şî întrî/ şî púu̯ dį-ámu di ◡pi másî* (TD, I/2, pct. 165, p. 3); *dúpa a̯iásta/ znáĉit/ întrî toț aíşt! ki̯amáț/ a luį* ^{u}*o̯amin!/ îŋ◡cásî ş-însép a-į hostí cu di mâncát/ cu di tot cu di◡aísta* (TD, I/2, p. 171, p. 231); *nu întrî* ^{u}*odátî cu [..] stárostęlę-ŋ◡cásî* (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 168).

Din textele vechi, datate cu sec. XVI-XVIII, am excerptat mai multe exemple în care este prezent fonetismul etimologic:

În vremea aceia, mearse Iosif ce e de Arimathei, cu dulce obraz sfeatnic, ce şi acela era de aştepta împărăția lui Dumnezeu, îndrăzni între către Pilat şi cerşu trupul lui Is(us) (Coresi. Tâlcul evangheliei). *Sosind la adâncul pustiei, între într-o peşteră, mâncând pâine dânăoară în săptămână şi-ncă de mălai şi necernută* (Dosoftei). *Căuta... înlăontrul Europii să între şi toate părțile apusului supt mănunchiul sabiei sale să puie* (Cantemir) [Costinescu et alii: 178].

În graiurile moldoveneşti, respectiv în aria cercetată, elementul semivocalic final *į* dispare după consoanele dure *ț, ḑ, ş, j*: *créțî* „crețe”, *cârnáț* „cârnați”, *camęş* „cămăşi”, *uş* „uşi”, *halòş* (pct. 34, 48, 165, 190, 210, 225, 231-234), *calòş* (pct. 112, 229, 235) „caloşi” – ALM, I, 347, 348, 365, 366, 389.

Vocala *î*

În cazul cuvântului *rândunică* (< lat. *hirundinella*) înregistrăm fazele mai vechi de evoluție ale cuvântului: *randunícî* (pct. 34, 231-233)*, rundunícî* (pct. 48, 112, 165, 190, 225, 229, 234, 235). Forma literară *rândunícă* este notată doar în pct. 233 (ALM, h. 160).

Î mai vechi, provenit dintr-un *a* accentuat sau *i*, în cuvintele de tipul *îmblă* (< lat. *ambulare*)*, îmflă* (< lat. *inflare*)*, împle* (< lat. *implere*), formează în zona cercetată două arii (cu *î* păstrat şi cu *î* > *u*). Harta 504 notează pentru (*a) umbla* fonetismele: *îmbl, ímbli* (pct. 34, 48, 190), *îmbl, îŋǵ* (pct. 210, 233, 235), *^{i}imbl, ^{i}ímbli* (pct. 225), *îmbl, îmbl!* (pct. 229, 231-232), *ímblu, ímbli* (pct. 234), *umbl, umbl!* (pct. 112, 165) – ALM, h. 504.

Din Textele dialectale am excerptat exemplele:

şî◡parínțî moldov^{i}én! o f^{u}ost/ şî-n◡sco̯ála mold^{o}v^{i}neáscă am îmblát (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 179); *îmblám şi urḑám/ i̯áca cum* (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 167).

Prezența fonetismului arhaic *a îmbla* am notat-o în textele vechi, datate cu a doua jumătate a sec. XVI:

BDD-A6832 © 2012 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

... ce noi propoveduim că în toată vreamea ei au fost aleaneş şi vrăjmaşi dereptăţii, ca şi în zilele prorocilor şi când îmbla Iisus Hristos pre ceastă lume (Diaconul Coresi).

În cazul cuvântului *a umfla*, dialectologii au înregistrat ocurenţa formelor cu *î-* şi *u-* iniţiali:

dɨ́hólod/ dɨ́hólod /îmfláţ tári o̯ám[i]ni îmfláţ[şi]/ îɨ́dušé [...] cu carúţa (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 170); *ş-mâŋcắm / z‿nu nɨ̂-umflắm di fo̯ámi* (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. p. 170, 179).

Ocurenţa formelor cu *-î* şi *-u* caracteriza textele vechi: *De oameni răi aşa se umpluse ţara, cât aieve bulucuri îmblă de prăda* (Costin) [Costinescu et alii: 89].

Diftongul *e̯a*

Fenomenul închiderii diftongului *e̯a* la *a*, când este urmat în silaba următoare de *a* sau *ă*, creează în masivul dacoromân două arii distincte. Prima ţine de graiurile de tip nordic, adică *ea* > *a*, a doua arie este o continuare a ariei muntenești, unde diftongul rămâne ocurent. Lingvistul român T. Teaha explică acest fenomen prin influenţa asimilatoare a lui *a* din silaba următoare [Teaha: 54]. Graiurile cercetate fac arie comună cu graiurile moldovenești: *albáţî, sî márgî, sárî, o̯dámî, ţápan* (ALM, h. 210-214).

La sfârşit de cuvânt, diftongul *e̯a* este redus la *ă*: *măsắ, curắ, ră* (ALM, h. 222, 225, 226). În cazul cuvintelor *stea, (mă) vedea* avem conservat transferul lui *ea* la *ę*: *stę, ma vidę* (ALM, h. 220, 221). Fenomenul este anterior primelor texte în limba română, provenind din Banat, Maramureş, nordul Ardealului şi nordul Moldovei:

Atunce am ştiut şi eu că au fost scris Dimitraşco Vodă să vie moscalii..., iar dacă am înţeles că au sosit moscalii la Prut, mult m-am mirat, şi am zis lui Vodă să scrie să se întoarcă înapoi (Ion Neculce).

Ca urmare a „procedeului de acomodare", diftongul *ea* > *ia*: *ŝaún, luŝáfăr, sprinŝánî, ẑánî, ŝáfî, stɨ́árpî, stɨ̯ag* (ALM, h. 111, 158, 164, 215, 216-218).

Diftongul *i̯a*

Diftongul *i̯a* la început de cuvânt sau în poziţie postvocalică se pronunţă mai închis *i̯e*, ca urmare a procedeului de acomodare*: băɨ́ét, încuɨ́ét* (ALM I, h. 16, 17). Acest fenomen caracterizează graiurile moldovenești, respectiv ariile laterale şi cele izolate. Referindu-se la vechimea acestui fenomen în limbă, Ion Gheţie îl datează în Moldova din 1601 [Gheţie 1975: 120].

Consonantismul

Consoanele bilabiale *p, b, m* şi labiodentale *f, v*

Până în prezent în dialectologia română lipseşte un acord între dialectologi în privinţa vechimii fenomenului palatalizării, originii lui, precum şi a interpretării procesului dat. După S. Puşcariu, atunci când articulaţia unei consoane se face în altă parte decât a palatului dur, dar limba mai face simultan o mişcare accesorie şi în regiunea palatală, vorbim de palatalizare [Puşcariu: 64]. Referindu-se la vechimea fenomenului

BDD-A6832 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

în limbă, B. P. Hasdeu a considerat-o de origine dacică, P. Maior – de origine latină populară, iar O. Densusianu, S. Puşcariu, Th. Capidan şi Al. Procopovici au datat-o din epoca românei primitive comune, ca fiind anterioară sec. X–XII, când aromânii, meglenoromânii şi istroromânii nu se despărţise de dacoromâni.

În prezent, palatalizarea labialelor *b, p, m, f, v*, în stadiul final al acestui proces, caracterizează graiurile de tip moldovenesc.

În continuare, pe baza datelor preluate din ALM, vom prezenta o descriere mai amplă a stadiilor de palatalizare a labialelor în vorbirea dialectală din sud-estul Ucrainei.

Bilabiala *b*

Palatalizarea sonorei *b*, urmată de *i, iot* şi *i* final, este un fenomen vechi în limbă, datat cu sec. XVIII [Gheţie 1994: 86]. În prezent, în aria cercetată, înregistrăm stadiul intermediar (*dˈ*) şi cel final (*ģ*) de palatalizare:

ˈ ˈ– *dˈíni* (pct. 34, 48, 165, 190, 210, 229, 231-235), *ģíni* (pct. 112), *dˈíni/ ģíni* (pct. 225) – ALM, I, 246;

ˈ– *dˈétu* (pct. 34, 48, 165, 190, 210, 229, 231-235)**,** *ģétu* (pct. 112), *dˈétu/ ģétu* (pct. 225) – ALM, I, 247;

ˈ– *alˈdˈínî* (pct. 34, 48, 165, 190, 210, 229, 231-235), *alģínî* (pct. 112) – ALM, I, 248;

ˈ– *zdˈi̯árî* (pct. 34, 48, 165, 190, 210, 229, 231-235), *zģi̯árî* (pct. 112) – ALM, I, 250;

ˈ– *lˈíńdˈ*, *liŋģ* (pct. 34), *lˈíńdˈ* (pct. 48, 225, 229), *liŋģ* (pct. 112) – ALM, I, 251;

ˈ– *bundˈ* (pct. 34, 48, 165, 190, 210, 229, 231-235), *bundˈ/bunģ* (pct. 225) – ALM, I, 252.

Bilabiala *p*

Oclusiva bilabială surdă *p* este iniţial palatalizată în Moldova, îndeosebi după 1600 [Gheţie 1994: 85]. În prezent, majoritatea graiurilor moldoveneşti înregistrează ultimul stadiu al palatalizării acesteia. În raport cu celelalte graiuri moldoveneşti, sud-estul Ucrainei, alături de graiurile din nord-estul Republicii, notează stadiul intermediar [*tˈ*] al palatalizării: *tˈîcór, tˈítî, tˈéli, tˈept, tˈátrî, stˈic, cotˈítî, lutˈ*, dar şi cel final [*ķ*]: *ķéli, skic, cokítî, luk* (pct. 112). În pct. 225 notăm coexistenţa dialectismelor fonetice: *tˈéli - ķéli, stˈic - skic, cotˈítî - cokítî, luk - lutˈ* etc. (ALM I, h. 236-242, 244).

În cazul cuvântului *copil* notăm păstrarea a trei faze de palatalizare a consoanei *p*: *coptˈíl* (pct. 34, 210, 229, 231, 232), *cotˈíl* (pct. 48, 165, 190, 225, 233-235), *copķíl* (pct. 112, 230) – ALM, I, h. 243.

Bilabiala *m*

Sonanta bilabială *m* se întâlneşte în stadiul de palatalizare *mń* în Moldova pe la sf. sec. al XVI-lea [Gheţie 1994: 86]. Alexandra Roman-Moraru înregistrează palatalizarea bilabialei *m* în cea mai veche versiune românească a *Florii Darurilor* (ms. rom. Biblioteca Academiei RSR, nr. 4620, II 55 1v). Cercetătoarea afirmă că modificarea, contemporană

BDD-A6832 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

cu data scrierii textului (c. 1592-1604), indică fie fonetismul existent în anumite graiuri dacoromâne, fie, poate mai degrabă, o apropiere de natura etimologică latinizantă (care poate fi încadrată într-o serie de exemple furnizate de noi, existente în manuscris [Roman-Moraru: 1].

În prezent, în graiurile moldoveneşti, respectiv în aria cercetată, domină stadiul final al palatalizării labialei *m*: *ńic, (dă-mi) ńi̯a, ńirişti, ńíri, ńiri̯ási, ńéri, ńi̯e̯d̑, luńínî, duńítru, ńércur!* (ALM, h. 255-262, 264, 343).

Labiodentala *f*

În arealul dialectal din sud-estul Ucrainei, în urma palatalizării, înregistrăm varianta fonetică veche *ĥ́* a labiodentalei *f*: *ĥ́in* „fin" (pct. 225, 235), *ĥ́i̯er/ ĥ́er* „fier", *ĥ́ilíp* „Filip" (ALM, I, h. 266, 267, 271). Fonetismele cu *ĥ́* sunt notate şi în alte arii laterale şi izolate, care păstrează faze mai vechi de evoluţie a limbii, precum Transcarpatia, Cernăuţi, sud-vestul Basarabiei [Spînu: 46]. Arii cu mult mai largi în regiunea cercetată circumscriu dialectismele cu *ŝ* (*ŝin, ŝer, ŝérbi, trandaŝír, ŝilíp, gaŝíţa*), care sunt mai recente în limbă, caracterizând graiurile moldoveneşti (ALM, h. 266-268, 270-272).

Procesul palatalizării constrictivei *f* este mai vechi în limbă decât cel al palatalizării lui *v*, fiind înregistrat în textele vechi din Moldova istorică, datate cu sec. al XVI-lea:

Eu-s, neaneo, hiică-ta, Eufrosina (Dosoftei). *De nu ne vom îndrepta din leage, ... mai ocăiţi de noi altul nu poate hi* (Varlaam). *Fiind la hire foarte prostan, l-au fost scos din împărăţie* (Costin) [Costinescu et alii: 203, 208, 243].

Labiodentala *v*

În graiurile moldoveneşti, fenomenul palatalizării lui *v* în stadiile *y – ǵ – ẑ* este înregistrat după 1600 [Gheţie 1994: 87]. Actualmente, graiurile cercetate notează stadiul final al palatalizării, caracteristic graiurilor moldoveneşti: *ẑíi̯, ẑis, ẑin, ẑişină, moẑílă* (ALM, h. 275-279).

Pentru cuvintele *vulpe*, *volbură* înregistrăm conservarea formelor vechi *ɧúlpi*, *ɧólburî* (ALM, h. 281, 282).

Din opera lui Dosoftei am excerptat exemplul:

Glasul Domnului face holbură pre mare, de-o îmflă cu unde şi cu valuri mari [Dosoftei: 65].

Africata *d̑*

Graiurile cercetate păstrează vechea africată d̑, caracteristică graiurilor de tip nordic, în cuvintele autohtone sau moştenite. Prin analogie, fonetismul *d̑* este notat şi în cazul împrumuturilor: *d̑i* (< lat. *dies*), *d̑áhăr* (< bg. *zahar*), *mád̑âri* (cf. alb. *modhullë*), *búd̑î* (cf. alb. *b u z ë*) , *boţi̯ád̑i* (lat. *batizare*), *mând̑* (cf. alb. *m ë s*) – ALM, I, 338-41, 344.

a ŝi d̑íu̯a mai mári (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 166); *d^há/d̑âc cî viu̯* (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 169); *întíi̯ d̑îs ócînáş la noi̯ d̑âc întíi̯u* (TDG, Martonoşa, reg. Kirovograd, p. 172).

BDD-A6832 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

Acest fenomen este înregistrat în textele vechi moldoveneşti, datate cu sec. XV:

Unii dzice că i-au pârât mazâlii (Neculce). *Batjocurează pre ai noştri mari dzei, numind facerile lor basne şi mâniecii* (Dosoftei) [Costinescu et alii: 176, 188].

Africatele *ĉ, ĝ*

După Emil Petrovici, tratarea africatelor prepalatale *ĉ, ĝ*, urmate de sunetele vocalice *e, i,* este trăsătura cea mai importantă a graiurilor dacoromâne, ce stă la baza împărţirii teritoriului dacoromân în 5 subdialecte. Graiurile cercetate înregistrează variantele fonetice *ŝ* şi *ẑ*, specifice graiurilor de tip moldovenesc: ŝinŝ, *arîŝ*, *ŝernu̯álî*, *crúŝi*, *ŝolán*, *ŝo̯árî, arẑínt*, *sîn̂zi*, *faẑ, plânẑ*, *ẑínẑinî*, *ẑer*, *ŝi sî fac*, *ŝerém* (ALM, I_2, 349-351, 353-361, 468, 509).

Depalatalizarea lui *j*

Africata prepalatală *ĝ* rămâne intactă şi nu evoluează la *j*: *ĝo̯i, ĝos* (ALM, h. 374, 375). Acest fenomen este anterior sec. XVI, fiind înregistrat în mai multe texte vechi din Moldova istorică:

Aceştia ce să giură şi să blastămă cu strâmbul, măzditorii şi luătorii de mită şi apucătorii de-ş petrec cu bişug adunat cu vicleşug (Dosoftei). *Calul de sărituri şi de azvârlituri nu s-au ogoit până nu l-au aruncat de pre sine gios* (Cantemir) [Costinescu et alii:190, 210].

Oclusivele palatale *ḱ, ǵ*

În sud-estul Ucrainei, *ḱ, ǵ*, înainte de *e* sau *i,* se pronunţă *t', d'* sau *ḱ, ǵ*. Acest fenomen nu este general în aria cercetată:

'– *t'em* (pct. 34,48, 165, 190, 229, 225, 231-235) – *t'em, t'u̯amắm* (pct. 210) – *ḱem, ḱemắm* (pct. 112);

'– *ᵘot'ilár!* (pct. 34,48, 165, 210, 229, 231-234) – *ᵘoḱilár!* (pct. 112) – *ᵘot' di stęclî* (pct. 190, 225) – *ᵘot'* (pct. 235);

'– *urét'i* (pct. 34, 48, 165, 190, 210, 225, 229, 231-235) – *uréḱi* (pct. 112);

'– *d'em* (pct. 34, 48, 165, 190, 210, 229, 231-235) – *ǵem* (pct. 112) – *d'em, ǵem* (pct. 225);

'– *d'u̯áţî*;

'– *únd'ïi* (pct. 34, 48, 165, 190, 210, 225, 229, 231) – *úngïi* (pct. 112);

'– *înd'ít* (pct. 48, 210) – *înd'íţ* (pct. 165, 190, 231, 235) – *înd'íţắsc* (pct. 229, 232, 234) – *nǵíţ* (pct. 112, 225, 233);

'– *ᵘod'u̯álî* (pct. 34, 190, 229, 231-235) – *ᵘod'u̯ál* (pct. 48, 210) – ALRR. Bas., I_2, h. 386;

'– *d'u̯órd'i* (ALM, h. 376, 377, 379, 382 – 385, 387).

Din Texte dialectale am excerptat exemplele:

o ‿nt'inát mohoríĉu/ şi-apói triméti on stárosti (TD, I/2, p. 177, pct. 235); *o ẑucát acoló pâr-la cât/ o ‿ntrát îŋ cásî/ o ‿nt'inát/ o viŝeruít/ şî s-o răşt'irát/ s-o culcát* (TD, I/2, p. 178, pct. 235).

BDD-A6832 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

Fenomenul discutat este notat şi în alte graiuri laterale şi izolate din reg. Odesa, Cernăuţi, Transcarpatia şi aria maramureşeană.

Dentalele *d, t*

Oclusivele *d, t,* fiind urmate de *e* sau *i*, în unele graiuri se palatalizează: *t'i̯átrî* „teatru", *d'ínti* „dinte" (ALM, I, h. 291, 294). Acest fenomen este frecvent notat în graiurile moldoveneşti din zona de nord-vest.

Cercetătorul român Mircea Farcaş, în studiul *Palatalizarea dentalelor în subdialectul maramureşean*, menţionează că aria investigată se caracterizează din punct de vedere fonetic prin apartenenţa la aria cu dentalele *d, t, n* palatalizate, întâlnite în vestul ariei dacoromâne. În acelaşi studiu este prezentată opinia lui I. Pătruţ privind originea acestui fenomen, conform căruia în prima fază, sub influenţă slavă, s-a ajuns în stadiul *t*^{i}*, d*^{i}, apoi sub influenţa maghiară dentalele uşor palatalizate *t*^{i}*, d*^{i} au devenit „dorsopalatale" t', d' în Crişana, Maramureş, nordul Transilvaniei şi estul Bucovinei [Farcaş: 66]. Împărtăşim opinia lui Gr. Rusu, V. Iancu, V. Văsieşiu, conform căreia palatalizarea dentalelor este un fenomen al cărui punct de pornire se află în tendinţele interne de evoluţie a limbii române, neexcluzând total rolul influenţei maghiare şi sârbe, care au direcţionat rezultatul final al procesului [Văsieşiu: 52].

Înregistrarea fenomenului discutat în aria din sud-estul Ucrainei ar fi o mărturisire a faptului că cel puţin o parte din populaţia care s-a aşezat cu traiul în aceste localităţi, ar fi aparţinut în trecut ramurei de nord-vest a dacoromânei.

Pentru *tobă* notăm dialectismul fonetic învechit şi popular, apropiat de forma etimologică, *dóbî* (< magh. *dob*), caracteristic graiurilor moldoveneşti (ALM, I, h. 293).

Prezentarea principalelor particularităţi fonetice ale graiurilor româneşti din sud-estul Ucrainei a pus în evidenţă specificul, în mare parte, conservatorist al acestora, datorat unei evoluţii izolate de întregul masiv dacoromân de aproximativ 250 de ani, a lipsei de relaţii cu limba literară şi a contactului permanent cu graiurile ucrainene şi ruse.

În baza materialului faptic interpretat, concludem că aria glotică investigată, situată într-un mediu alogen, aparţine, în principal, graiurilor moldoveneşti, distingându-se prin păstrarea la nivel fonetic a unor fapte vechi de limbă, cum ar fi:

– conservarea vechilor variante fonetice: *aşą, pomî́nt, sapón, poróncă, fodúl'*, *nacáz, paréti, randunícă, cúmătră* etc.;

– *e* > *u* în cuvintele *femeie, pentru*;

– frecvenţa fenomenului vechi *e* > *ea*: *gúlea̯r*, *nea̯apót*, *nia̯avástî*, *ŝia̯aváį* etc.;

– *o* diftongat la iniţială de cuvânt şi în poziţie medială: *^{u}o̯áu̯î*, *r^{u}o̯áu̯î, n^{u}o̯áu̯î*, *pl^{u}o̯áu̯î*;

– ocurenţa formelor cu *î-* şi *u-* iniţiali în cazul cuvintelor *a umblá*, *a umflá*;

– palatalizarea consoanelor bilabiale *b, p* şi a labiodentalei *f* în stadiile intermediare (*d'*, *t'*, *h'*) şi finale (*ǵ*, *ḱ*, *ŝ*):

– *d'íni / ǵíni*, *d'étu / ǵétu, ald'înî / alǵînî, zd'i̯árî / zǵi̯árî, l'índ' lińǵ , bund' /bunǵ*;

– *t'éli / kéli, st'ic / skic, cot'ítî/ cokítî, lut'/ luḱ*;

– *h'in/ ŝin* „fin", *h'i̯er/ ŝer* „fier", *h'ilíp/ ŝilíp* „Filip";

– *m* palatalizat în ultimul stadiu: *ńíriști, ńíri, ńiri̯ási, ńéri, n^{i}e̯ą, luńínî, duńítru*;

– prepalatala sonoră *j*, urmată de *o, u* > *ĝ*: *ĝoi̯, ĝos;*

– *ch, gh*, înainte de *e*, *i* > *t'*, *d'*: *t'em, ^{u}ot'ilar'*, *urét'i*, *d'em*, *d'i̯áți*, *und'^{u}i*, *înd'ít* etc.;

– palatalizarea oclusivelor *d, t*: *t'iátrî* „teatru", *d'ínti* „dinte" etc.

BDD-A6832 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Ciornei — M. Ciornei, *Câteva considerații privind legea fundamentală a comodității în vorbire – factor important în evoluția și continuitatea limbii dacoromâne*. În: „Dacologica", http://studiidacologice. com/studii-si-cercetari.

Costinescu et alii — M. Costinescu, M. Georgescu, F. Zgardan, *Dicționarul limbii române literare vechi (1680-1780). Termeni regionali*, Bucureşti, 1987.

Dosoftei — Dosoftei, *Opere*, I, *Versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, București: Ediția Minerva, 1978.

Farcaş — Mircea Farcaş, *Palatalizarea dentalelor în subdialectul maramureşean*. În: „Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion internațional de dialectologie", Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2009, vol. I.

Gheție 1975 — Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti: Editura Academiei Române, 1975.

Gheție 1994 — Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Bucureşti: Editura Academiei Române, 1994.

Lozovanu et alii — D. Lozovanu, I. Roşca, *Românii/moldovenii conform recensămintelor din Republica Moldova şi Ucraina: aspecte etnodemografice*. În: „Românii din afara granițelor țării". Coordonator I. Pruteanu-Isăcescu, Iaşi-Chişinău, 2008.

Marin et alii — Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiurile româneşti în afara granițelor țării*, Bucureşti: Editura Academiei Române, 2005.

Pavel 2000 — Vasile Pavel, *Graiuri româneşti în medii aloglote. Considerații sociolingvistice*. În: Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, „Cercetări asupra graiurilor româneşti de peste hotare", Bucureşti, 2000, p. 122-132.

Pavel 1998 — Vasile Pavel, *Graiurile româneşti de pe cursul inferior al Niprului, din Donbas şi Caucaz*. În: „Revistă de lingvistică şi ştiință literară", 1998, nr. 5, p. 60-66.

Purice et alii — Mihail Purice, Vladimir Zagaevschi, Ion Ciornâi, *Curs de dialectologie română*, Chişinău: Lumina, 1991.

Roman-Moraru — A. Roman-Moraru, *Noi atestări ale palatalizării lui m în scrisul vechi românesc*. În: „Revista de Filologia Románica", 1984, http://revistas.ucm.es/fll/0212999x /articulos.

TDG — Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri româneşti din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei şi nordul Maramureşului. Texte dialectale şi Glosar*, Bucureşti: Institutul de Fonetică şi Dialectologie „Al. Rosetti", 2000.

Golopenția Anton — *Românii de la Est de Bug*, București: Editura Enciclopedică, 2006.

Văsieşiu — V. Văsieşiu, *Graiul năsăudean*, Casa de editură „Mureş", 1996.

Zagaevschi 2008 — Vladimir Zagaevschi, *Ca neam supraviețuim prin graiul matern*. În: „Limba română", nr. 7-8, anul XVIII, 2008, http://www.limbaromana.md.

BDD-A6832 © 2012 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:15:09 UTC)